

Έρικα Αμαρίλιο*

ΓΕΝΟΚΤΟΝΙΑ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΟΕΒΡΑΙΩΝ: ΣΥΛΛΟΓΗ ΜΑΡΤΥΡΙΩΝ ΑΠΟ ΜΙΑ ΕΠΙΖΩΣΑ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στο κείμενο αυτό παρουσιάζεται η πρώτη προσπάθεια συλλογής προφορικών μαρτυριών, το 1989, από τους Εβραίους της Θεσσαλονίκης οι οποίοι επέζησαν από τα ναζιστικά στρατόπεδα. Το έργο αυτό το ανέλαβε η συγγραφέας του άρθρου, η ίδια επιζώσα του Άουσβιτς, με συνεργάτη έναν εκπρόσωπο της «δεύτερης γενιάς». Παρουσιάζονται οι στόχοι και τα προβλήματα των συνεντεύξεων: η επιθυμία της ακριβούς καταγραφής των ιστορικών γεγονότων, το «φράγμα της σιωπής» που οφειλόταν στο τραύμα, οι ψυχολογικές συνέπειες για εκείνους που έπαιρναν τη συνέντευξη αλλά και για εκείνους που έδιναν τη μαρτυρία τους, καθώς και οι σκέψεις για τις συνεντεύξεις αυτές, μετά την έκδοσή τους το 1998.

Για πολλά χρόνια με απασχολούσαν οι ιστορίες και τα βιώματα των Εβραίων που επέζησαν από τα στρατόπεδα. Πολύ λίγα είχαν γραφεί για τους Εβραίους της Θεσσαλονίκης κι ακόμα πιο λίγοι ήταν οι επιζώντες που κατέγραψαν τη δική τους ιστορία.

Πάντα διάβαζα με απληστία όσες μαρτυρίες έβρισκα σχετικά με τους Αρμενίους ή τους πρόσφυγες του '22, και, έχοντας περάσει κι εγώ η ίδια είκοσι έξι μήνες σε στρατόπεδα, με συγκινούσε η τύχη του καθενός. Η προσωπική μαρτυρία του είναι ένα αδιάφυστο ντοκουμέντο, και μία, συν μία, συν μία... μαρτυρία αποδεικνύουν το αληθινό της Ιστορίας.

Το 1986 βγήκα στη σύνταξη και άρχισα να αναδιφώ τη βιβλιοθήκη της Κοινοτήτάς μας, για να εντοπίσω τι υπήρχε για τους Εβραίους της Θεσσαλονίκης. Η Κοινότητα της Θεσσαλονίκης αριθμούσε πριν από τον

* Ερευνήτρια.

πόλεμο πάνω από 50.000 άτομα. Υπήρχαν ελάχιστα βιβλία, γραμμένα από επιζώντες,¹ και μερικές συνεντεύξεις που είχε πάρει η ιστορικός Myriam Novitch,² από το Μουσείο του κιμπούτς Λοχαμίε Αγκεταότ («Αγωνιστές των Γκέτο»), στο Ισραήλ.

Τα τελευταία χρόνια συγκεντρώνονται συνεχώς συνεντεύξεις από όσο το δυνατόν περισσότερους επιζώντες και πιο πρόσφατα και από το Ίδρυμα του Steven Spielberg.³ Τα χρόνια εκείνα όμως, το 1987, το 1988, δεν γινόταν τίποτα. Άρχισε να με απασχολεί πολύ αυτή η ιδέα, και όσο ο αριθμός των επιζώντων λιγότευε μία σκέψη περνούσε από το μυαλό μου: «Γιατί δεν κάνεις κάτι εσύ;». Όμως σταματούσα αμέσως. «Δεν έχω τις κατάλληλες γνώσεις για κάτι τέτοιο... Δεν έχω την εκπαίδευση... Όχι, όχι, δεν είναι δουλειά για μένα», σκεφτόμουν.

Το 1989 πέθαναν ξαφνικά, μέσα σε μία εβδομάδα, δύο από τους επιζώντες και αυτό με τάρσξε πολύ. «Φεύγουν και παίρνουν μαζί τους τις μαρτυρίες τους, τα βιώματά τους, για να ξεχαστούν όλα σιγά σιγά», σκέφτηκα.

Ήδη διάφοροι ασυνείδητοι επιχειρούν να «αμφισβητήσουν» το Ολοκαύτωμα: ήταν, λένε, «μια λεπτομέρεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου»... Γράφει, για παράδειγμα, ο Ρ. Γκαρωντύ: «Αυτή η επιχείρηση Shoah δεν χρησιμοποιεί παρά «μαρτυρίες» που αναφέρουν διάφορους τρόπους

1. Τα βιβλία αυτά ήταν: Χ.Σ. Κούνιο, 1981, *Έζησα τον Θάνατο*, Θεσσαλονίκη· Ι. Ματαράσσο, 1948, *Κι όμως όλοι τους δεν πέθαναν*, Αθήνα· Α. Μενασέ, 1974, *Birkenau (Auschwitz II). Αναμνήσεις ενός απόπλου μάρτυρος. Πώς χάθηκαν 72.000 Εβραίοι* (α΄ εκδ. στα γαλλικά 1947), εκδ. Ισραηλιτικής Κοινότητας Θεσσαλονίκης. Για την Ιστορία του Ολοκαυτώματος υπήρχε βέβαια η μελέτη των Μ. Μόλχο και Ι. Νεχαμά, 1976, *In Memoriam*, εκδ. Ισραηλιτικής Κοινότητας Θεσσαλονίκης, μτφρ. από τα γαλλικά Γ. Ζωγραφάκης, Θεσσαλονίκη. Οι περισσότερες γραπτές μαρτυρίες από Έλληνες Εβραίους εκδίδονται μετά το 1990 χάρη σε προσωπικές πρωτοβουλίες ή και με τη συμβολή του Ιδρύματος Ετς Αχάΐμ στη Θεσσαλονίκη. Επίσης, πολλές μαρτυρίες, πιο σύντομες, έχουν δημοσιευτεί στο περιοδικό *Χρονικά*, που είναι όργανο του Κεντρικού Ισραηλιτικού Συμβουλίου της Ελλάδας. Βλ., επίσης, Φ. Αμπατζοπούλου, 1993, *Το Ολοκαύτωμα στις μαρτυρίες των Ελλήνων Εβραίων*, Θεσσαλονίκη, εκδ. Παρατηρητής. Πρόσφατα μονάχα εκδόθηκε και το βιβλίο που έγραψα με τις δικές μου αναμνήσεις: *Ερίκα Κούνιο-Αμαρίλιο, 1995, Πενήντα χρόνια μετά... Αναμνήσεις μιας Σαλονικιώτισσας Εβραίας*, Θεσσαλονίκη, εκδ. Παρατηρητής.

2. M. Novitch, *Le passage des Barbares: Contribution à l'histoire de la deportation et de la resistance des Juifs de Grèce*, ελλ. μτφρ. *Το πέρασμα των Βαρβάρων*, Αθήνα 1985.

3. Η πιο σημαντική συλλογή μαρτυριών βρίσκεται στο Ίδρυμα Fortunoff, στο Πανεπιστήμιο του Yale, και στα τέλη του 1996 συμπεριλάμβανε περίπου 3.700 μαρτυρίες επιζώντων. Το Ίδρυμα του Στ. Σπήλμπεργκ που συμπληρώνει αυτή τη συλλογή προγραμματίζει τη συγκέντρωση 50.000 μαρτυριών από επιζώντες.

δηλητηριάσεως των θυμάτων με «αέρια», χωρίς να μας έχουν δείξει ποτέ τη λειτουργία έστω και ενός «θαλάμου αερίων». Εννοεί, φυσικά, όπως παρατηρεί η Οντέτ Βαρών, ότι οι μαρτυρίες δεν είναι επαρκή στοιχεία για να θεμελιώσουν την κατηγορία. «Αλίμονο λοιπόν για την ιστοριογραφία», καταλήγει η Βαρών, «εάν δεν πιστέψει τους μάρτυρες και αλίμονο για τον ίδιο τον πολιτισμό μας εάν θέσει εν αμφιβόλω την αξιοπιστία της μαρτυρίας».⁴

Αποφάσισα να πάρω τις συνεντεύξεις από τους επιζώντες της Κοινότητάς μας εγώ η ίδια. «Ελεύθερος σκοπευτής», χωρίς να γνωρίζω καλά καλά τι θα έπρεπε να κάνω και χωρίς την παραμικρή εκπαίδευση. Το πρώτο που σκέφτηκα ήταν να ζητήσω τη συμπαράσταση της Κοινότητάς μας. Δεν ήθελα να επισκέπτομαι μόνη μου τους επιζώντες χωρίς την κάλυψη ενός επίσημου φορέα. Και ένα πράγμα που με «τρομοκρατούσε» ήταν το μαγνητόφωνο που έπρεπε να έχω μαζί μου και να παρακολουθώ αν κατέγραφε σωστά. Ήξερα πως, όταν θα καθόμουν απέναντι από τον/την επιζώντα/ύσα, θα ήμουν ολοκληρωτικά αφοσιωμένη στην αφήγησή του/της, χωρίς άλλη σκέψη... Ευτυχώς, ο τότε πρόεδρος της Κοινότητας, ο Λεών Μπενμαγιόρ, μου έλυσε αμέσως το πρόβλημα αναθέτοντας στον Αλμπέρτο Ναο να με συνοδεύει ως εκπρόσωπος της Κοινότητας. Ο ίδιος είναι παιδί επιζώντων, φιλόλογος και συγγραφέας με ιδιαίτερη ευαισθησία και εντυπωσιακή μνήμη.

Ετοίμασα τις ερωτήσεις που έπρεπε να κάνουμε με πολλή προσοχή, ώστε να καλύπτω όλα εκείνα τα χρόνια της εκτόπισής μας. Έσβηνα και ξανάγραφα την κάθε ερώτηση. Είχε πολύ μεγάλη σημασία για μένα οι ερωτήσεις να διατυπώνονται έτσι ώστε να «ανοίγουν» και να μην καθοδηγούν τον επιζώντα. Και εδώ βοήθησε ο Αλμπέρτος Ναο, προσθέτοντας, πολύ σωστά, στην αρχή, ερωτήσεις για το πώς ήταν η ζωή του καθενός πριν από τον πόλεμο, για τα μέλη της οικογένειάς του και τον αριθμό αυτών που επέζησαν. Στοιχεία σημαντικά για μια πιο ολοκληρωμένη εικόνα.

Μια μεγάλη δυσκολία ήταν να σπάσω το «φράγμα της σιωπής» που μας παρέλυε όλους. Πενήντα χρόνια μετά, στην αφήγησή τους, οι επιζώντες δεν υπεισέρχονται σε λεπτομέρειες που είναι γι' αυτούς πολύ οδυνηρές· απλώς, αφηγούνται το γεγονός, κάπως έτσι: «Πέρασα από σελεξιόν (διαλογή), μία ή πολλές φορές». Πρόκειται για μια απλή πρόταση, πόσα όμως αποκρύπτει που δεν τα λένε... Την ταπείνωση της γύμνιας, τους

4. Ο. Βαρών, 1997, «Ιστοριογραφία της Γενοκτονίας των Εβραίων», *Σύγχρονα Θέματα*, 62, σ. 92-100.

εξευτελισμούς... Τον απέραντο τρομό ότι τώρα έφθασε το τέλος, αλλά όχι, το ένστικτο δουλεύει.

Θέλουν να ζήσουν, και γι' αυτό, την τελευταία στιγμή, μπροστά στο Γερμανό γιατρό, ισιώνουν το κορμί τους, κοιτάζουν ίσια μπροστά, με το κεφάλι ψηλά, δεν σέφνουν τα πόδια τους... Έτσι, για μια ακόμα φορά ξεγέλασαν τον SIS γιατρό και αυτός έδειξε με το δάχτυλο δεξιά – στη ζωή. Όλα αυτά δεν τα εξηγούν, αφού τα θεωρούν αυτονομία επακόλουθα της «σελεξιόν». Η αφήγησή τους, που εγώ την αντιλαμβάνομαι ανολοκλήρωτη, ξετυλιγόταν στο μυαλό μου σαν μια ταινία στην οποία έβλεπα όσα εκείνοι αποσιωπούσαν.

Η δυσκολία οφειλόταν στο ότι και εγώ, όπως και εκείνοι, ήμουν εκεί. Μιλούσαν για πράγματα που είχα υποστεί κι εγώ η ίδια, επομένως καταλάβαινα τι εννοούσαν. Δεν χρειαζόταν να μπουν σε λεπτομέρειες. Έλεγαν συχνά: «Μα εσύ ξέρεις τι θέλω να πω». Και τότε αναγκαζόμουν να κλείσω το κασετόφωνο, για να τους εξηγήσω γιατί επέμενα. Άλλοι καταλάβαιναν και προσπαθούσαν να είναι όσο περισσότερα σαφείς μπορούσαν. Άλλες πάλι δυσκολεύονταν να καταλάβουν. Και λέω άλλες, γιατί οι γυναίκες μάρτυρες το έκαναν περισσότερο αυτό, δηλαδή έλεγαν συχνότερα «μα εσύ τα ξέρεις αυτά», εφόσον ήμασταν μαζί. Με είχαν δει εκεί, επομένως... τα ευκόλως εννοούμενα παραλείπονται.

Διαβάζοντας τώρα ξανά τις μαρτυρίες τους, βλέπω σε πόσα σημεία θα έπρεπε να επιμείνω ώστε να μιλήσουν για ορισμένα γεγονότα με περισσότερες λεπτομέρειες. Αλλά, «εγώ ήξερα», κάθε φράση τους ξετύλιγε μέσα στο μυαλό μου όλη τη φρίκη της σκηνής, λες και την ξαναζούσα μαζί τους. Εκείνες τις ώρες ήμουν δύο διαφορετικά άτομα. Από τη μια ήθελα να καταγράψω τη μαρτυρία τους, με κάθε δυνατή λεπτομέρεια, για την «Ιστορία», όπως τους έλεγα ψυχρά, χωρίς να συμμετέχω, και από την άλλη, ήμουν ο αριθμός 38912 και περπατούσα δίπλα τους, πεινώντας μαζί τους, τρομοκρατημένη όπως και αυτοί, γεμάτη απελπισία και φρίκη.

Πριν ξεκινήσω για τη συνέντευξη της ημέρας, μαζί με τον Αλμπέρτο Ναο, προετοίμαζα από την προηγούμενη τον εαυτό μου: να σταθώ ψύχραιμη, να ακούω σαν να μην ξέρω για τι ακριβώς μιλούν, κι όταν δεν θα ήταν πολύ σαφείς στην αφήγησή τους να τους ρωτάω ξανά και ξανά, για να δοθεί όσο το δυνατό πιο πλήρης εικόνα της εποχής εκείνης. Με ενδιέφερε η ακρίβεια, όσο αυτό ήταν δυνατό. Πάλευα με τον εαυτό μου και έκλαιγα μαζί τους, χωρίς δάκρυα. Μερικές φορές ξέφευγα από τα χαλινάρια που έβαζα στα συναισθήματά μου και, όταν ένιωθα ότι ο/η αφηγητής/ήτρια κουράστηκε, διέκοπτα τη συνέντευξη ενώ ήξερα ότι, αν επέμενα, θα είχε ίσως να πει και άλλα...

Κάθε φορά, μα κάθε φορά, έφευγα από τη συνέντευξη συγκλονισμένη. Το ίδιο και ο Αλμπέρτο Ναο, ο καθένας μας με τον δικό του τρόπο. Εγώ είχα γυρίσει πίσω στα χρόνια εκείνα και, βγαίνοντας έξω για να επιστρέψω στο σπίτι μου, έβλεπα μια πόλη που έσφυζε από ζωή, έναν ήλιο να λάμπει, ανθρώπους ξένοιαστους να περπατάνε, σαν να μη συμβαίνει τίποτα. Με τον Αλμπέρτο Ναο δίπλα μου, ώσπου να χωρίσουν οι δρόμοι μας, δεν μπορούσα να μιλήσω. Ήταν κι αυτός ταραγμένος όπως κι εγώ. Πήγαινα κατ' ευθείαν στην αγαπημένη μου παραλία και περπατούσα για μιαν ώρα, πολλές φορές και περισσότερο, ώσπου να μπει και πάλι μια τάξη στο μυαλό μου, να ξανακλείσω τις αναμνήσεις από τότε, και να σκεφθώ τα «καθημερινά».

Ένα συναίσθημα με διακατείχε συνεχώς: «Αυτός ή αυτή τράβηξαν τόσα πολλά, περισσότερα από μένα», σκεφτόμουν... Εγώ δεν έφαγα ξύλο... Εμένα δεν θανάτωσαν στα αέρια τον πατέρα μου και τη μητέρα μου... Ο αδελφός μου που ήταν και μικρότερός μου επέζησε κι αυτός παρόλα όσα πέρασε σ' αυτό το στρατόπεδο.

Ξέρετε τι θα πει να επιστρέφεις, ύστερα από όσα τράβηξες και να μη ζει κανένας από τους κοντινούς αγαπημένους σου; Πού να στηριχτείς; Ποιος θα σε χαϊδέψει; Ποιος θα σε κανακέψει; Ποιος θα σου δώσει την αγάπη και τη φροντίδα για να ξαναφτιάξεις τη ζωή σου;

Και όμως, η ζωή συνεχίζεται, θα ακολουθήσουν κι άλλες, κι άλλες συνεντεύξεις τις οποίες δεν πρέπει να σταματήσουμε διότι οι «Μαρτυρίες» είναι σημαντικές για την Ιστορία, για να μην ξεχαστεί το αδιανόητο που οι άνθρωποι έκαναν σε ανθρώπους, για να μην μπορούν οι «αμφισβητίες» να διαψεύδουν γεγονότα και αριθμούς.

Αυτό έλεγα συνέχεια στον εαυτό μου για να αντλώ τη δύναμη να συνεχίσουμε. Πόσο δύσκολο όμως ήταν. Για ένα χρόνο, όσο περίπου κράτησαν οι συνεντεύξεις, έπιανα τον εαυτό μου να είμαι θυμωμένη, να μην θέλω να δω κόσμο, να θέλω να κρυφτώ... Ευτυχώς που είχα τον άντρα μου που με άκουγε σιωπηλά και με άφηνε να ξεσπάσω. Και προ πάντων, μου έδινε το κουράγιο να συνεχίσω.

Έτσι συμπληρώθηκαν σαράντα οκτώ συνεντεύξεις. Το έργο μου είχε τελειώσει; Όμως δεν ησύχαζα. Πρώτα έπρεπε να απομαγνητοφωνηθούν και αυτό ήταν μια δαπάνη που έπρεπε να εγκρίνει η Κοινότητα. Κάποιος έπρεπε να αναλάβει τη δακτυλογράφηση όλων όσα ακούγονταν από το κασετόφωνο. Δεν ήταν εύκολη δουλειά. Ακούγονταν λέξεις του στρατοπέδου στα γερμανικά, τοπωνύμια, στρατόπεδα, πόλεις στις οποίες βρέθηκαν

οι επιζώντες, και πολλές φορές όλα αυτά λέγονταν με μια δική τους ιδιαίτερη προφορά. Πάνω στο χαρτί φαίνονταν περιέργα. Πέρασε πολύς καιρός έως ότου τελειώσει αυτή η εργασία. Αλλά κάποτε ολοκληρώθηκε. Και τότε άρχισα και πάλι να «ενοχλώ» την Κοινότητα:

Το σημαντικό υλικό που συγκεντρώθηκε δεν έπρεπε να θαφτεί σε κάποιο συρτάρι. Έπρεπε όλες αυτές οι μαρτυρίες να εκδοθούν σε έναν τόμο. Πήρε χρόνο, αλλά η απόφαση ελήφθη και η επιμέλεια της έκδοσης ανατέθηκε στην Φραγκίσκη Αμπατζοπούλου.⁵

Όταν τελικά πήρα στα χέρια μου το βιβλίο, ζεστό ακόμα από το τυπογραφείο, άρχισα να το ξεφυλλίζω. Σταμάτησα στο επίμετρο της επιμελήτριας και για μια ακόμα φορά εντυπωσιάστηκα από την εργασία της. Το «μικρό Λεξικό» για τον στρατοπεδικό κόσμο είναι πληρέστατο και από αυτό έμαθα πράγματα που εγώ αγνοούσα. Ο χρονολογικός πίνακας από το 1933 έως το τέλος του 1944 δείχνει την έρευνα που διενήργησε και το μόχθο που κατέβαλε.

Την πρώτη αυτή προσπάθεια συλλογής μαρτυριών από τους Εβραίους της Θεσσαλονίκης για το Ολοκαύτωμα αποτυπώνουν τα λόγια του Elie Wiesel: «Αν οι Έλληνες επινόησαν την τραγωδία, οι Ρωμαίοι την επιστολή και η Αναγέννηση το σονέτο, η δική μας γενιά επινόησε ένα νέο είδος λογοτεχνίας, αυτό της “μαρτυρίας”».⁶

5. Έ. Κούνιο-Αμαρίλιο, Α. Ναρ, 1998, *Προφορικές Μαρτυρίες Εβραίων της Θεσσαλονίκης για το Ολοκαύτωμα*, επιμέλεια – επίμετρο: Φ. Αμπατζοπούλου, εκδ. Παρατηρητής και Ίδρυμα Ετς Αχάΐμ, Θεσσαλονίκη.

6. Elie Wiesel: Από μία ομιλία του Elie Wiesel.